

Government versus Markets: The Changing Economic Role of the State

Vito Tanzi

Cambridge University Press, 2014., 392 str.

Debata o „tržištu“ i „državi“ traje već najmanje jedno stoljeće. S razlogom sam riječi *tržište* i *država* stavio u navodnike. Naime ono što znamo u kasnom razdoblju te debate jest to da ne postoje ni država ni tržište u smislu homogenih samoregulirajućih struktura. Postoje tek ljudske razmjene, inhibirane i katalizirane raznim institucionalnim aranžmanima. Društveni i, shodno tomu, ekonomski realitet koji živimo plod je hiperkompleksne interakcije individua, društava, država, superdržava i geopolitike. Sve je to praćeno raznim sociobiološkim, kulturološkim i inim obrascima te na kraju zao-kruženo i vremenskom komponentom.

Stoga pristupati ovako krhkoj tematici simplističkom dihotomijom tržišta i države ne samo da odaje intelektualnu lijenost nego je i kontraproduktivno. Organicisti moraju shvatiti da se predindustrijsko društvo ne vraća, „kejnezijanci s dvije varijable“ to da je zlatno doba kejnezijanstva (kojemu je stagflacija presudila) imalo rok trajanja, pobornici *laissez-fairea* da se nabujale države našega vremena neće u skorije vrijeme same srezati do neprepoznatljivosti i vratiti na udio potrošnje u BDP-u od 5 do 8 posto.

Na sreću, Tanzi to shvaća i više nego dobro. Stoga njegov cilj u ovoj knjizi nije voditi deplasirane ratove različitih škola ekonomskog mišljenja, kukati o kapitalizmu kao takvom ili pak naricati nad ekspanzijom socijalne države. Njegov je cilj pružanje nijansiranog povijesnog pregleda uloge i prirode država u posljednjih 140 godina te tek na kraju dati stidljivu ocjenu što bi, prema njemu, bila primjerena država našega vremena za društvo našega vremena. Na kraju krajeva, rabeći pridjev *changing* (u duhu hrvatskoga jezika najprecizniji bi prijevod bio „mijenjajuća“) u naslovu, daje naslutiti da ne postoji univerzalna i u vremenu zapečena uloga države, nego da je (i) ona subjekt društvene evolucije.

Promjeni percepcije uloge države prethodila je promjena percepcije siromaštva. U antičkim vremenima i u srednjem vijeku siromaštvo se uzimalo kao nešto trajno i nepromjenjivo, kao svojevrsna datost, katkad i kao neka vrst nesretnog blagoslova, kao da

u njemu ima nešto nedokučivo plemenito („Prije će deva kroz ušicu igle no bogataš u kraljevstvo nebesko.“).

Od neopisive je važnosti pribilježiti da su se s mijenjajućim ekonomskim uvjetima mijenjali i kapaciteti i definicije empatije i solidarnosti, kao i samo poimanje siromaštva. U nebrojenim stoljećima maltuzijanske zamke bilo je malo institucionalne brige i sustavnih politika skrbi o siromašnima unatoč dominaciji kršćanskog normativnog sustava. Industrijska revolucija tu je stubokom promijenila stvari. Oslobodila je dotad nevidenu količinu dobara, pri čemu su stvoreni uvjeti u kojima je pitanje predstavlja li siromaštvo uistinu datost postalo prvoklasno političko pitanje.

Iako to Tanzi ne govori eksplicitno, sasvim je razvidno da mu je jasna uzročno-posljedična veza novostvorenih ekonomskih uvjeta s paradigmatiskim promjenama društvene klime. Nisu se slučajno ideje jednakopravnosti i „jednakosti prilika“ u britanski intelektualni prostor počele snažnije probijati 1800-tih, a ne primjerice 1400-tih.

Kad se potonji pasus zaokruži, shvaćamo da mnoge definicije kojima baratamo itekako ovise o epohi u kojoj živimo. Čak i neke „svetinje“, poput primjerice obitelji, imale su u preindustrijsko doba ponešto drugačiju ulogu no što imaju danas. U srednjem vijeku mnogobrojna obitelj imala je i egzistencijalnu ulogu za roditelje, a zbog teških uvjeta života i nepostojanja mreža socijalne sigurnosti djeca su poimana kao svojevrsno „ulaganje“, kakva-takva skrb u poznim godinama. U našoj je pak eri nezamislivo da netko ima djecu primarno stoga kako bi se ona jednoga dana o njemu skrčila.

Tanzi je i ispravni interpret Adama Smitha, jedan od rijetkih. Smitha se posljednjih nekoliko desetljeća sustavno prostituira, ime mu se vuče između redaka kao ono intelektualnog autoriteta minimalne države; sinonim je za tržišne silnice i slično. Praktički nema evokacije Smitha a da je u hodu ne prati i famozna „nevidljiva ruka“ iako je u Smithovu kapitalnom djelu spomenuta svega tri puta, i to u kontekstu ne baš identičnom onom koji joj se pripisuje. Izvan je svake sumnje da je Smith u svom vremenu bio „tržišniji“ od mnogih intelektualaca, kao i to da je njegova analiza bila pravi pravcati šok za merkantilistički orijentirane klonove koji su dominirali britanskim imperijalnim društvom i važnije – britanskom državom.

No kad bismo ga morali definirati u duhu vremena, najpreciznije bi bilo reći da je bio snažno ispriječen silama *statusa quo*. Imao je problem s britanskom državom, ne državom kao takvom. A problem je bio taj što je njegova država bila ništa više do eksponent rentijerskih interesa krupnih zemljoposjednika i trgovaca kapilarno isprepletenih s njom. Smith je tržište shvaćao kao oruđe za blagostanje, ne kao nešto samosvrhovito ili samorazumljivo. Mogli bismo reći da je bio u posjedu onoga što bismo danas definirali kao snažnu antikorporativističku crtu.

Kad je pak govorio o nerentijerskoj i nekronističkoj državi, nije se libio istaknuti nužnost njezine razvojne uloge. Držao je da se država ima brinuti o putovima, krčiti

močvare, iskorjenjivati ono što bismo danas zvali ekstremnim i ponižavajućim siromaštvom. Ni izdaleka nije bio na liniji socijalne države 20. Stoljeća niti je govorio o ekstenzivnim zahvatima u društvo. Njegovu je filozofiju najbolje sumirati kao jedan *fair* pristup trgovini, interakciji između individua, društava i država, uz socijalni minimum koji je tu da se društveno tkivo ne bi počelo trgati.

Nije imao nikakve iluzije ni u pitanjima društva koje je zagovarao; bio je svjestan da posebni interesi kroz zakulisne igre s državom i njezinim elitama permanentno prijete, da trajnog rješenja nema. Kad bi ga se moralo prevesti u današnje kategorije, moglo bi se reći da bi prije bio ordoliberal no minarhist ili anarhokapitalist. U užem pogledu na ulogu države možda bi pak bio meki paternalist.

Tanzi to zna i precizno interpretira. Kao što zna i to da nikad nije postojao jedan *laissez-faire*, već minimalno dva. Onaj prvi, koji je trajao do 1880-ih godina, te onaj drugi, do 1914. Prvi je bio *laissez-faire* s istinski minimalnom ulogom države u ekonomskom životu. Drugi je već pokazivao stidljive naznake proširenja diskrecijskih domena u koje država ima pravo zadirati.

Laissez-faireu su presudili Prvi svjetski rat i Velika depresija iz kasnih 1920-ih. Nisu mu presudili samo u užem, tehničkom smislu, nego i normativno. Naime načinjanjem zlatnog standarda i sveobuhvatnim monetarnim i fiskalnim operacijama kojima su države pribjele unesene su tektonske kretnje u širim masama, kako u njihovim primanjima, tako i u njihovim preferencijama i percepciji. Tko će nakon New Deala, u sljedećoj krizi, stotinama tisuća ljudi reći da nemaju što tražiti od države, da se snađu kako znaju i umiju, da čekaju da sile ponude i potražnje niveliraju prijašnje turbulencije i uspostave optimalnu zaposlenost? Tko će nakon nekoliko desetljeća obilnih socijalnih transfera i markica za hranu stotinama tisuća ljudi reći da se te politike ukidaju? Tko će reći da ekonomiji kao makrosistemu više ne odgovaraju minimalne nadnice na tržištu, pa bile one i nedostatne za kakav-takav normalan život, umjesto da predstavljaju nemalo opterećenje na rashodovnoj strani proračuna?

I tu leži odgovor na pitanje zašto u ekonomiji nema „povratka na staro“, zašto nema kopiranja starih recepata. Ta razborita, „evolucijska“ crta promišljanja provlači se kompletnom knjigom; Tanzi je u svakom trenutku svjestan da je svaka politika, svaki rezultat duboko uronjen u kontekst te da ga je nemoguće iz njega iščupati i prezentirati kao činjenicu samu za sebe.

Toga je svjestan i kad govori o skandinavskim državama i njihovoj ekonomiji, koje mnogi navode kao primjere ovozemaljskog raja, „socijalizma kakav je trebao biti“ i slično. Ne samo da te države ne shvaća kao socijalizme nego se ne libi reći da postoji realna vjerojatnost da je te modele nemoguće preslikati na kuglu zemaljsku kao takvu. U priču uvodi kulturološke elemente, male nordijske zajednice u kojima kmetstvo u europskom smislu nije postojalo, u kojima je briga o slabijima i starijima bila inherentna

kolektivu, kao i etnički homogenu strukturu tih društava, ogromna prirodna bogatstva čija renta nerijetko pokriva dobar dio troškova kvalitetnih socijalnih politika. Drugim riječima, ima na umu sve ono što pojmovi „rast“, „porezne presije“, „ekonomski poticaji“ i „fiskusi“ *a priori* ne pokrivaju.

Ta „evolucijska“ crta nije nužno ni linearna ni eksponencijalna; ta nitko nije u stanju predvidjeti institucionalne i tehnološke revolucije do kojih će doći na putu! No ono što je autoru jasno jest to da svako društveno (a shodno tomu i ekonomsko) i ekonomsko (a shodno tomu i društveno) stanje u sebi sadrži *n* prijašnjih politika, iskustava i znanja. Na djelu je itekakva „ovisnost o prijašnjem putu“, te je nemoguće kreirati politike na temelju pretpotopnih, nerijetko ideološki obojenih dihotomija.

Vito Tanzi u svojoj je argumentaciji superioran. Oboružan ekonometrijskim i matematičkim aparatom, barata ogromnim korpusom dosadašnje literature o temi o kojoj piše (od djela klasičnih ekonomista, preko državnih ekonomista pojedinih razdoblja do novije literature) i svjestan je možebitnih ideoloških afilijacija svakog od tih autora. U posjedu je nemalog iskustva rada s najrazličitijim mogućim vladama kroz svoj angažman u MMF-u, a u isto ga vrijeme prožima polit-ekonomska umjerenost i skepsa.

U posljednjem, krunskom poglavlju knjige daje svoje nijansirane predikcije o tome koja će biti uloga države u budućnosti. Iako nastupa dijagnostički, ne može se ne primiti da se predikcije isprepliću s onim što bi, prema njemu, država *trebala* biti.

Prvo, globalizirana priroda ekonomije naše ere okovala je nacionalnu državu u njezinim mogućnostima da utječe na ekonomske prilike na svojem teritoriju. Stoga se ona u kreiranju politika ne može pouzdati u klasične instrumente kojima se služila desetljećima, pa i stoljećima prije. Drugo, nacionalne ekonomske turbulencije u našoj eri lako mogu biti i globalne turbulencije, i obratno. Treće, pred nama su eksternalije koje prije nismo imali, a koje nužno moramo imati na umu: nedostatak pitke vode, onečišćenje oceana, rasprostranjenost nuklearnog oružja, globalno zatopljenje. Četvrto, u globaliziranom svijetu poroznih nacionalnih granica „javno dobro“ lako može biti ono o kojem više ovise pučani nego jedna nacionalna država.

U svjetlu tih činjenica valja redefinirati pitanja regulacije. Autor rabi manje invazivnu riječ „koordinacija“, koja prema njemu kvalitetnije opisuje ono što bi bilo primjereno na globalnoj razini. Ni u jednom trenutku ne fantazira o nekoj „globalnoj vladi“. Svjestan je da će na makrorazini interakcija država u nekim detaljima biti nužna bude li se željelo amortizirati poteškoće koje dolaze u paketu s globalnom ekonomijom. Takvo rezoniranje rezultira i redefinicijom javnih dobara: ekonomija naše ere nosi nepojmljive prinose s jedne te nestabilnosti s druge strane, pri čemu se potonje prelijevaju na mnoge države i kroje živote ljudi koji na njih nisu imali utjecaja.

Glavno globalno javno dobro u svakom je slučaju financijska stabilnost. Zbog jezi- vih iskustava krize iz 2007. i 2008. godine, autor drži da se makroekonomska stabilnost

više ne može ostvariti na razini nacionalne države, već se mora nužno ostvariti suradnja na regionalnoj i globalnoj razini. I najmanji posrtaj u toj domeni na koljena baca ne samo ishodišnu državu nego i efektom domina ruši ogroman broj „nacionalnih ekonomija“ (ukoliko takvo što uopće više i postoji) te zavija kuglu zemaljsku u ekonomsku depresiju. Tu ne smije biti ustupaka.

U domeni nacionalne države savjetuje nježnu amputaciju starih, (pre)napregnutih instrumenata prije svega fiskalne politike i ustupanje mjesta razboritijim politikama koje inkorporiraju sva saznanja neoinstitucionalne i bihevioralne ekonomije. Autor se zalaže za politiku pomno odabranih ekonomskih poticaja, priču o „finom tuniranju“. U jednom trenutku čak rabi sintagmu „libertarijanski paternalizam“, pri čemu simbolički zatvara krug, vraćajući se Smithu (*op. a.*).

Svjestan je i toga da stvari ne stoje najbolje za socijalne države, ne isključuje mogućnost da se ona u korijenu promijeni u ovom stoljeću. No pritom ne podliježe neurotičnim tonovima, ne priča o „rastakanju socijalne države“ kao o nekom dijaboličnom planu bogate manjine, ubijanju empatije i kraju civilizacije. On govori o ekspanziji tehnologije koja mnoge socijalne usluge malom čovjeku čini dostupnijima no ikad, pri čemu je uz pomno kreiran institucionalni okvir moguće eliminirati državu kao posrednika, pogotovo ukoliko taj posrednik spomenuti set usluga nudi tromije, skuplje i nekvalitetnije. Čak ni tada autor ne barata razvojem događaja „ili-ili“, ne isključuje mogućnost da država i dalje bude tu u točno određenom segmentu, za točno određene ljude.

U sebi, u šali, pomislih da autor kao da je čitao mene, a ne ja njega. I sam sam nerijetko istupao s te umjerene, društveno-evolucijske pozicije, koristeći znanja svih škola ekonomskog mišljenja, čuvajući se epohalnih izreka, emotivno obojenih tonova. Ne postoji tržište, ne postoji država. Tek milijarde ljudi organiziranih u razne društvene klustere. S obzirom na to da je čovjek osnovna organizacijska jedinica društvenih sistema, kako on uči mijenjajući sebe – mijenja i te sisteme.

Čovjek drugog milenija u svom sustavu prioriteta, preferencija i navada nije isti kao čovjek od prije četiri tisuće godina, prema svemu sudeći nije isti ni kao čovjek koji će tek doći za stotinu godina od ovog trenutka. Shodno tomu, i države će biti drugačije, ukoliko uopće budu postojale. Ako je što u ljudskom realitetu trajno – a to je stalna mijena. Ne može joj se efektivno oduprijeti. Na kraju krajeva – *mijenja se onaj tko se ne mijenja.*

Aleksandar Musić